

АРХЕАЛОГІЯ І ФІЗІЧНАЯ АНТРАПАЛОГІЯ ПАЎНОЧНАЙ БЕЛАРУСІ
І СУМЕЖНЫХ ТЭРЫТОРЫЙ У ЕЎРАПЕЙСКІМ КАНТЭКСЦЕ

АРХЕАЛОГІЯ ПАЎНОЧНАЙ БЕЛАРУСІ
І СУМЕЖНЫХ ТЭРЫТОРЫЙ У ЕЎРАПЕЙСКІМ КАНТЭКСЦЕ

УДК 623.1(476.5):903/904

ФАРТЭЦЫЯ ТУРОЎЛЯ: НОВЫЯ ЗВЕСТКІ ПАВОДЛЕ АРХЕАЛАГІЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ

канд. гіст. навук М.В. КЛІМАЎ
Інстытут гісторыі НАН Беларусі, Мінск

Приводятся новые сведения относительно одной из семи крепостей, построенных московскими войсками в период с 1564 по 1579 г. вокруг Полоцка. В результате археологических раскопок 2014–2015 гг. возле крепости Туровля было локализовано поселение стрельцов, которое хорошо маркировалось по находкам обувных подковок, оружия, бытовых вещей. Во время исследований были обнаружены остатки постройки, которая сгорела в пожаре. Наличие большого количества свинцовых пуль позволяет говорить, что причиной пожара явилась диверсионная деятельность отряда Ф. Жука, известная на основании исторических источников.

Ключавыя словы. *Інфлянцкая (Лівонская) вайна, фартэцыя Туроўля, стралецкія войскі, ваенныя дзеянні 1579 года, ваенная археалогія, абутковыя падкоўкі, свінцовыя кулі, зброя, познесярэднявеквыя керамічны посуд, «каменная кераміка»*

Падзеі Інфлянцкай (Лівонскай) вайны на Полаччыне працяглы час не мелі дакладнага пацверджання збоку археалагічных крыніц. Здавалася ўсё відавочным, калі паглядзець на гравюры фартэцый¹, якія былі пабудаваны вакол Полацка войскамі Івана ІV Жахлівага, ці калі звярнуцца да гісторыі Полацкага Ніжняга замка, на месцы якога стралецкім войскам быў пабудаваны «вал Івана Жахлівага»² [1, с. 49]. Але артэфактнай базы, якая б пацвярджала знаходжанне стральцоў у Полацку і яго акрузе не існавала, што ў пэўнай ступені было звязана са шматлікімі перабудовамі ў межах Полацка, у выніку чаго культурны пласт, які ўтварыўся падчас пражывання стралецкага войска ў горадзе з 1563 па 1579 гг., па-сутнасці, быў знішчаны, асабліва, калі пабудавалі гарадскі стадыён. Эпізодычныя археалагічныя даследаванні ў межах Ніжняга замка, пачынаючы з 30-х гг. XX ст. акрамя выяўлення драўляных канструкцый у «вале Івана Жахлівага» такі пласт не зафіксаваў [2, с. 120–122]. Падобны, амаль не крануты, «стралецкі» пласт ўпершыню

¹ Слова «фартэцыя» ужываецца надалей як сінанімічнае да слова «крэпасць» у значэнні ўмацавання, якое мела, такія элементы фартэфікацыі як сцены, вежы, рвы і валы. Як паказалі абследаванні месцаў былых стралецкіх фартэцый вакол Полацка ўсе яны былі пабудаваны ў свой час з дрэва і мелі мінімальныя па вышыні валы, у некаторых выпадках рвы, асабліва з напольнага, менш умацаванага боку.

²Сярод палачан гэты вал мае назву «Вал Івана Грозага».

удалася выявіць і даследаваць за межамі Полацка, падчас археалагічных прац 2014–2015 гг. каля в. Гарадзішча Полацкага раёна, дзе у свой час знаходзілася адна з сямі стралецкіх фартэцый, пабудаваных падчас Інфлянцкай вайны – Туроўля³ [3, с. 52]. Асноўныя функцыі падобных умацаваных пунктаў былі звязаны са змяшчэннем у іх межах невялікіх вайсковых гарнізонаў, адміністрацыі і кантроль за воднымі камунікацыямі Полацкага рэгіёна. Такім чынам Туроўля кантралявала рух па рэках Тураўлянцы і Дзвіне на паўднёвы ўсход і поўдзень ад Полацка. Дакладны час пабудовы фартэцыі збоку стралецкіх войскаў з’яўляецца дыскусійным пытаннем, але ў якасці больш абгрунтаванай даты называецца 1568 год [4, с. 271; 5, с. 109].

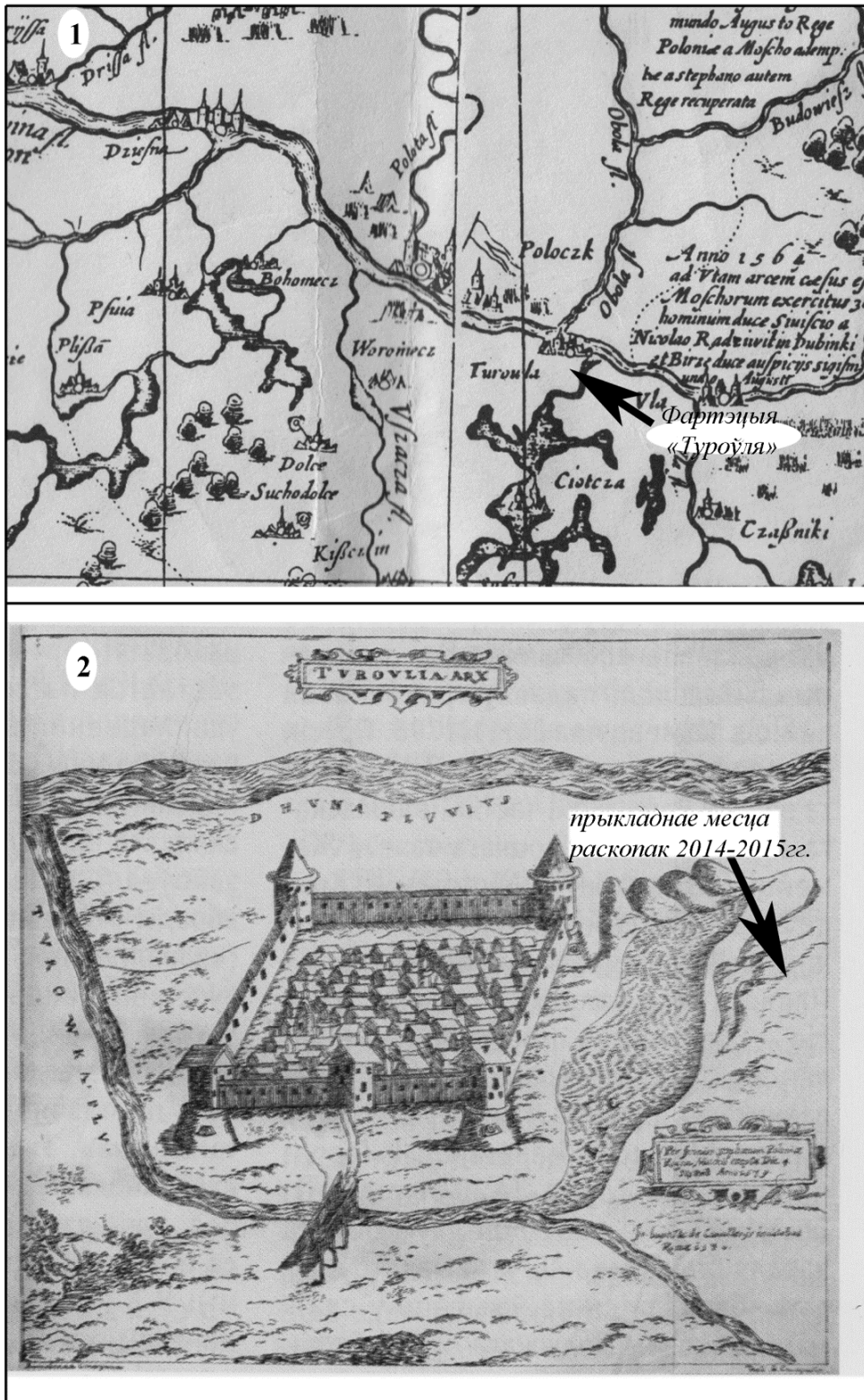
Абследаванне тэрыторыі вакол Туроўлі і першая спроба яе лакалізацыі на мясцовасці была ажыццёлена маскоўскім археалагам М.Г. Рабіновічам у 1948 г. Па меркаванню М.Г. Рабіновіча фартэцыя знаходзілася ў сутоцы, утворанай левым берагам р. Тураўлянкі і левым берагам р. Зах. Дзвіны, што зрабілася вынікам візуальнага агляда мясцовасці і фіксацыяй па левому берагу мікратапоніма «гарадок» [6, с. 85]. Сапраўды, аўтарам прадстаўленай публікацыі пры апыце мясцовага насельніцтва фіксаваўся аналагічны мікратапонім па левому берагу р. Тураўлянкі, што супадае са змяшчэннем фартэцыі на «Радзівілаўскай мапе 1613 г.» (мал. 1: 1), аднак ілюстратыўнай першакрыніцай па гэтаму пытанню неабходна прызнаць саму гравюру фартэцыі, выкананую па малюнку С. Пахалавіцкага, непасрэднага сведкі падзей 1579г., дзе фартэцыя знаходзіцца па праваму берагу р. Тураўлянкі (мал. 1: 2). Такой жа думкі прытрымліваўся і М.А. Ткачоў, які абследаваў месца фартэцыі ў 1969 годзе і па праваму берагу нават зафіксаваў мікратапонім «Гарадзішча» [7]. Складана растлумачыць, чаму сінанімічныя па паходжанні мікратапонімы сустракаюцца па двух берагах р. Тураўлянкі, але не выклікае сумнення тое, што сама вёска Гарадзішча атрымала сваю назву пасля падзей 1579 года, што суадносіцца з існаваўшай тут фартэцыяй. Археалагічныя працы аўтара ў 2014–2015 гг. цалкам пацвердзілі меркаванне М.А. Ткачова.

Вынікі абследавання самой сутокі р. Тураўлянкі і р. Зах. Дзвіны, дзе на гравюры паказана фартэцыя Туроўля і ў 1969г. і ў 2014г. мелі аднолькавы вынік. На месцы мяркуемай фартэцыі знаходзяцца акопы часоў Вялікай Айчыннай вайны, з напольнага боку валы амаль не праглядаліся і былі, відаць, развораны, не фіксаваўся культурны пласт. Апошняя абставіна знайшла сваё тлумачэнне пазней, калі побач з мяркуемым умацаваннем падчас абследавання левага берага р. Зах. Дзвіны у сувязі з будаўніцтвам Полацкай ГЭС, было зафіксавана паселішча са слядамі пажару [8, с. 22].

Да пачатку археалагічных раскопак, вясной 2014-га года згодна з працоўнай версіяй меркавалася, што на паселішчы жылі мясцовыя жыхары і яно было спалена, прыкладна, у сярэдзіне, другой палове XVI ст., ускосную храналогію чаго давалі некаторыя тыпы керамікі, добра вядомыя па аналагічным гаршкам з Лучна–1, храналогія якіх не выходзіла за межы 1551 г. (1552 г.). А знаходжанне адпаведнага пласта за 100 м ад сутокі рэк, дзе знаходзілася фартэцыя, дазваляла з доляй дапушчэння казаць аб сувязі пажара з ваеннымі падзеямі, якія разгортваліся вакол фартэцыі, асабліва ў 1579-м годзе. Менавіта археалагічныя працы 2014–2015 гг. дазволілі ўказаць на памылковасць

³ Назва фартэцыі паходзіць ад ракі Тураўлянкі, якая ўпадае ў р. Зах. Дзвіну. У Полацкім раёне, за 4 км ад гэтага месца існуе вёска Туроўля, якая не мае дачынення да фартэцыі, таму надалей па тэксту пад назвай «Туроўля» будзе мецца выключна былая фартэцыя, змешчаная ў в. Гарадзішча Полацкага раёна.

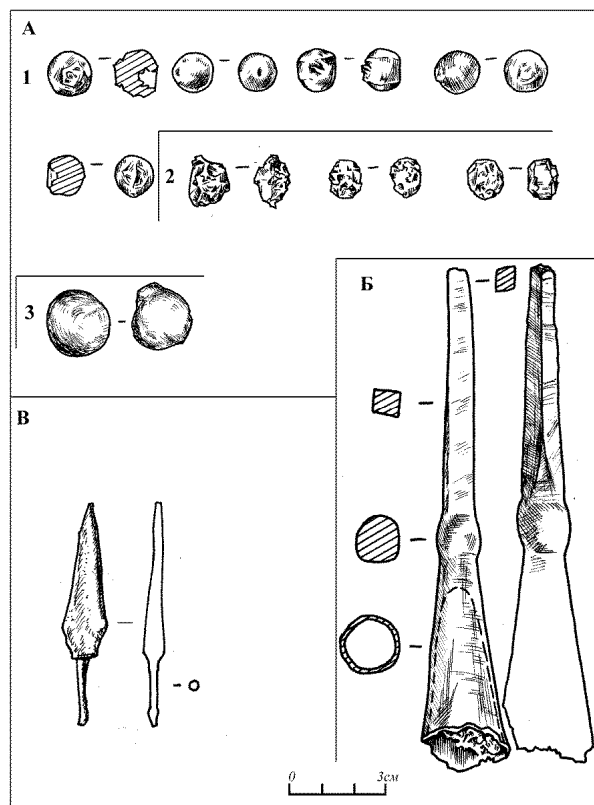
першапачатковай версіі і аднесці культурны пласт да паселішча не мясцовых жыхароў, а стральцоў, якія пражывалі побач з Фартэцыяй.

Малюнак 1. – Фартэцыя “Туроўля” на Радзівілаўскай карце 1613 г. (1) і на гравюры Дж.Б. Кавальеры (С. Пахалавіцкага) (2)

Агульная даследаваная плошча ў межах паселішча за два гады палявых прац склала 121 кв. м (два раскопы і 1 шурф) [Клімаў, 2015, с. 4–5]. Пласт паселішча часткова быў знішчаны бульдозернай тэхнікай, яго верхняя частка была выкарастана будаўнікамі новага маста праз р. Тураўлянку, якія да таго ж знішчылі і рэшткі грунтовага могільніка $\frac{3}{4}$ I тыс. н.э., часткова даследаванага ў 2008-м годзе Д. Дукам⁴ [9, с. 45–47].

Звернемся да характарыстыкі асноўных матэрыялаў. Нумізматычныя знаходкі адразу дазволілі выключыць версію аб тым, што ў межах паселішча пражывалі мясцовыя жыхары. На даследаванай у выніку археалагічных раскопак плошчы поўнасьцю амаль адсутнічалі манеты чаканкі манетных двароў ВКЛ, Польшчы, Прусіі⁵, якія знаходзіліся ў шырокім ужытку нават сярод вясковага насельніцтва, як паказалі матэрыялы мікрарэгіёна Лучна [10, с. 157–159]. Разам з тым у пласце пажара былі знойдзены выключна манеты («чашуйкі») чаканкі манетных двароў Маскоўскай дзяржавы, у асноўным, датаваныя часам праўлення Івана IV Жажлівага, сярод іх: сярэбраныя капейкі⁶, дзеньгі, палушкі, а таксама, медныя пулы. Такая ж сітуацыя адносна складу манет, за невялікім выключэннем, была прасочана і ў іншай фартэцыі, Сокал, дзе даследаванні вяліся аўтарам пазней, чым у Тураўлі [11, с. 47] (мал. 2).

Малюнак 2. – Некаторыя знаходкі, звязаныя з ваеннымі падзеямі, выяўленыя на месцы “стралецкай слабады”: А – кулі; Б – наканечнік стралы; В – наканечнік пікі

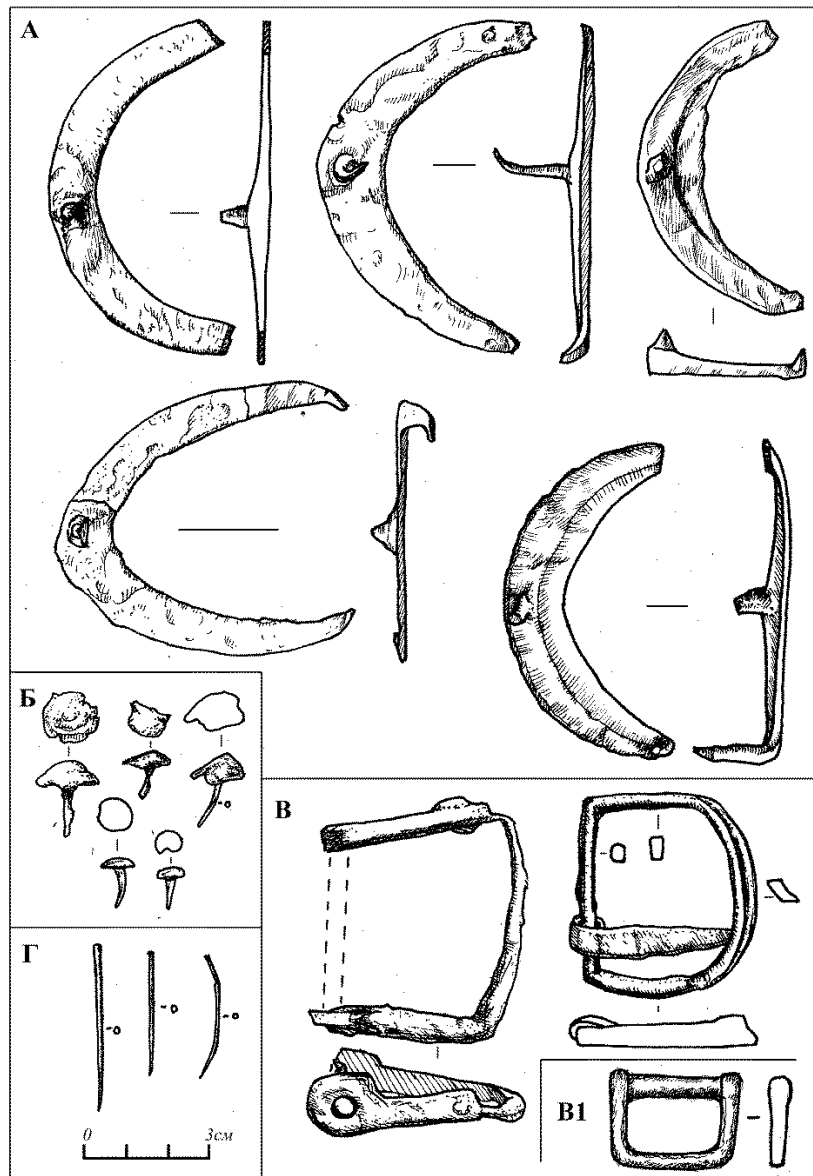
⁴ Д. Дук правёў першыя раскопкі на могільніку ў 2008-м годзе. Могільнік не быў вывучаны поўнасьцю, але будаўнічыя працы ніякім чынам не ўзгадняліся з археолагамі.

⁵ Шэляг-«баранцінку» трэба лічыць выключэннем

⁶ Манет было выяўлена ў малой колькасці, што звязана з падборам іх мясцовым насельніцтвам і дзейнасьцю “чорных капальнікаў”.

На аснове матэрыялаў археалагічных прац у в. Гарадзішча былі вылучаны прыкметы пражывання ў межах паселішча прадстаўнікоў стралецкага войска, сярод якіх згадаем пра наступныя.

Па-першае, культурны пласт быў перанасычаны такімі рэдкімі артэфактамі, як абутковыя падкоўкі з шыпамі⁷ (мал. 3: А) і абутковымі цвічкамі (мал. 3: Б), што сведчыла на карысць істотнай канцэнтрацыі мужчынскага⁸ падкаванага абутку ў межах малой плошчы.

Малюнак 3. – Вырабы з жалеза: А – абутковыя падкоўкі; Б – абутковыя цвічкі; В – спражкі; Г – фрагменты шавецкіх іголак

⁷ Надалей у ілюстрацыях адлюстравана толькі выбарка выяўленых артэфактаў, бо ў справаздачах 2014, 2015 гг. калекцыя артэфактаў адлюстравана ў 63 табліцах фармата А-4, што не стасуецца з фарматам прадстаўленага зборніка артыкулаў.

⁸ На мужчынскі характар абутку ўказывала велічыня падковак, якія істотна перавышалі памеры вядомых з доследаў гарадоў заготовак падэшваў для жаночага абутку

Па-другое, з пласта пажара паходзілі асобныя ўзоры зброі (піка (мал. 2: Б), фрагменты баявых нажоў, наканечнік стралы (мал. 2: В). Прамым сведчаннем таго, што паселішча і пажар на ім былі звязаны з падзеямі вайны з'яўляецца канцэнтрацыя свінцовых куль як у межах даследаванай плошчы так і вакол раскопаў (мал. 2: А). Такая сітуацыя істотна адрознівалася ад характара знаходжання свінцовых куль у Полацку, дзе інфільтрацыя указаных артэфактаў у культурны пласт насіла мінімальны характар і храналагічна не была прывязана да канкрэтных ваенных падзей. Напрыклад, свінцовыя кулі з раскопаў, зробленых на тэрыторыі Вялікага пасада змяшчаліся сярод керамічнага посуду XIV–XVIII стст., адзінкавых кавалкаў кафлі XVII ст., манет XVII–XVIII стст. і нават асобных прадметаў XI–XIII стст., што на думку аўтара раскопак указвала на перакопы [12, с. 28–29, мал. 52: 15–18; 65: 13–18; 71: 7]. У такім жа перакопным культурным пласце на Вялікім пасадзе былі выяўлены і іншыя асобныя кулі, а таксама кулялейка [13, с. 59, мал. 6: 11–15].

Канцэнтрацыя абутковых падковак і наяўнасць асобных спражак (мал. 3: В) у пласце раскопаў указвалі на тое, што ў іх межы патрапілі рэшткі жылой пабудовы, якая была, верагодна, двухкамернай, на што ўскосна ўказвае планіграфія абутковых падковак у двух месцах даследаванай плошчы разам з камянямі і кавалкамі глінянай абмазкі, у тым ліку са слядамі вапны, што сведчыла аб наяўнасць двух печаў, аб чым дазволілі меркаваць археалагічныя працы 2015-га года [14]. У якасці відавочнага маркёра печы выступалі фрагменты пячых дуг, упрыгожаных разеткай (мал. 4: В, 9). У якасці сведчання жылога характара пабудовы выступалі і фрагменты шавецкіх іголак (мал. 3: Г). У пабудове змяшчалася і конская вупраж, да якой адносілася некалькіх спражак з «адваротнай схемай» язычка (мал. 3: В1). Змяшчэнне конскай вупражы ў жылых пабудовах была зафіксавана і ў іншай фартэцыі, Сокал, па выніках апошніх археалагічных прац⁹.

Канцэнтрацыя фрагментаў бітых гаршкоў таксама падкрэслівала жылы характар пабудовы. Сцісла спынемся на характарыстыцы керамічных матэрыялаў. Керамічныя матэрыялы былі прадстаўлены двума тыпамі: 1) фрагментамі посуду «мясцовай вытворчасці»¹⁰, у цэставой масе якога ўтрымліваўся пясок, а абпал насіў не дасканалы характар (мал. 4: А); 2) фрагментамі посуду тыпу «каменная кераміка», з добрым, якасным абпалам, без дамешкаў пяску і з палівай на некаторых экзэмплярах (мал. 4: Б). «Каменная кераміка» не магла патрапіць ў межы паселішча пасля 1563 года, калі гандлёвыя сувязі з заходнімі краінамі, а дакладней, з Рыгай¹¹, былі разарваны. Таму не павінна здзіўляць тое, што ў даследаванай пабудове выяўлены некаторыя фрагменты такога посуду, аналагічныя лучнянскім знаходкам, бытаванне якіх адбывалася раней разглядаемых падзей на 12–20 год. Такім, да прыкладу, з'яўлялася гарлавіна збана з зялёнай палівай (мал. 4: Б, 8). Дарагая па кошце «каменная кераміка» бытавала

⁹ Матэрыялы па выніках археалагічных прац указанага помніка ўтрымліваюцца ў археалагічных справаздачах аўтара за 2016г., 2017г., якія захоўваюцца ў Фондзе археалагічнай навуковай дакументацыі (ФАНД) ЦНА НАН Беларусі.

¹⁰ Пад шырокае паняцце «мясцовая вытворчасць» падпадаюць дакладна гаршкі, зробленыя мясцовым насельніцтвам, але сярод венцаў гаршкоў фіксуюцца і фрагменты, характэрныя па тыпалогіі да маскоўскай і наўгародска-пскоўскай керамікі, колькасць такіх венцаў не істотная, у сувязі з чым ўзнікае пытанне аб тым, ці гэтыя начынні былі прывезены з сабой, ці выраблены ўжо тут падчас пражывання на тэрыторыі Беларусі. Аналіз гэтага пытання патрабуе асобнага даследавання па выніках раскопак некалькіх помнікаў указанага перыяда.

¹¹ Не выклікае сумнення, што заходнееўрапейская кераміка паступала праз Рыгу, як асноўнага пасярэдніка ў гандлі паміж Полацкам і гарадамі «Ганзы», адкуль «каменная кераміка» і паходзіла.

працяглы час, таму адносна посуду, выяўленаму ў стралецкім асяродку магчыма зрабіць дапушчэнне аб яго пападанні сюды ў выніку простага рабаўніцтва адной са шляхецкіх сядзібаў, што выступала ў якасці ўніверсальнай тэндэнцыі ў адносінах паміж мясцовым насельніцтвам і акупацыйнымі войскамі.

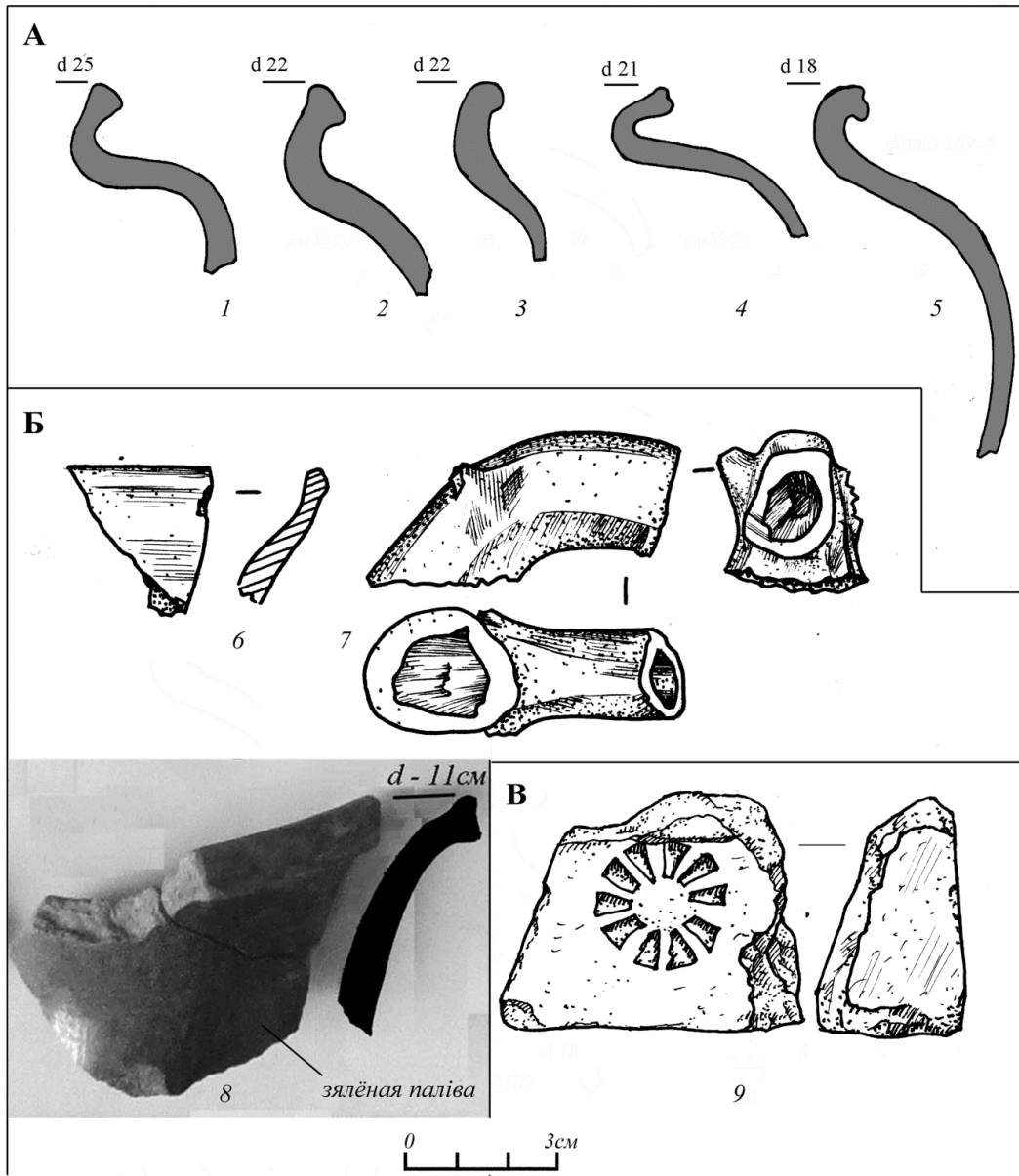
На аснове вышэй выкладзеных матэрыялаў і была зроблена выснова аб тым, што ў межы раскапанай плошчы патрапіла частка драўлянай пабудовы, у якой пражывалі стральцы¹², якія неслі службу ў фартэцыі «Туроўля», змешчанай ад паселішча за 70–75 м¹³. Агляд культурнага пласта вакол раскопаў і закладка шурфа дазволілі казаць аб існаванні некалькіх пабудоў, якія складалі невялікае паселішча, якое з пэўнымі агаворкамі магчыма было назваць «стралецкай слабадой»¹⁴. Сама фартэцыя Туроўля не была ўзята ў выніку ваенных дзеянняў, на што будзе звернута ўвага ніжэй, таму канцэнтрацыя куль ў пласце пажара ўскосна ўказвала на тое, што пабудова змяшчалася, менавіта, за сценамі фартэцыі. З улікам таго, што стральцы не маглі пражываць на істотным аддаленні ад фартэцыі і тым больш на супрацьлеглым ад яе беразе версію М.Г. Рабіновіча аб левабярэжным знаходжанні фартэцыі яшчэ раз трэба прызнаць памылковай (мал. 1: 2).

Гістарычныя падзеі, звязаныя з фартэцыяй Туроўля знайшлі адлюстраванне ў крыніцах, важнейшай з якіх з'яўляюцца «Запіскі аб маскоўскай вайне» Рынгольда Гейдэнштэйна. Падчас вызваленчай кампаніі 1579 года захопу фартэцыі надавалася пільная ўвага, бо яны кантралявалі важныя водныя камунікацыі, як указвалася вышэй, таму ў даннай крыніцы фартэцыя Туроўля згадваецца некалькі разоў. Падзеі вакол Туроўлі адлюстраваны ў двух фрагментах крыніцы. Прааналізуем першы з іх ліку. Распавядаючы пра пачатковы этап дзейнасці войск Стэфана Баторыя супраць стралецкіх фартэцыяў летам 1579 года адносна Туроўлі Р. Гейдэнштэйн паведамляе наступнае: *“Франциск Жук делал набегу к Туровле, имея несколько легких орудий и надеясь овладеть ею скорее страхом, нежели силою, но всякий раз отступал без успеха, так как неприятель, благодаря тому, что Полоцк не был ещё взят, всецело верил в свои силы и мужество...”* [3, с. 62]. Па нашаму меркаванню, менавіта падчас аднаго з першых «набегаў», а лепей сказаць, спробаў штурму і была знішчана «стралецкая слабада». Археалагічным доказам гэтага як раз і трэба лічыць канцэнтрацыю свінцовых куль у межах спаленай пабудовы. Усяго ў межах 120 кв.м даследаванай плошчы раскопаў № 1 і № 2 было зафіксавана 23 кулі (мал. 2: А, 1), з іх ліку 22 мелі невялікі дыяметр (1–1,4 см) і толькі адна – дыяметр 2 см (мал. 2: А, 3). Адзначым, што некаторыя кулі былі моцна пашкоджаны падчас пажару (мал. 2: А, 2), а значыць патрапілі ў пабудову адначасова з пажарам, а не былі выпадкова згублены ці ўжыты пасля ваенных падзей.* Таксама укажам і на тое, што і за межамі раскапанай плошчы фіксавалася выпадзенне ў пласт асобных куль.

¹² Не выклікае сумнення, што акрамя стральцоў у падзеях Інфлянцкай вайны актыўны ўдзел прымалі і такія катэгорыі ваенных людзей Маскоўскай дзяржавы як «баяры» і «дзеці баярскія», якіх дакладна вылучыць сярод стральцоў па наяўнасці археалагічных матэрыялаў не магчыма, таму пры згаданні ўласна стральцоў, дапускаецца прысутнасць сярод іх і вышэй указаных катэгорый ваенных людзей.

¹³ Як паказалі археалагічныя абследаванні, дакладныя абрысы фартэцыі «Туроўля» не захаваліся, таму нельга казаць пра дакладную адлегласць паселішча ад замчышча. Ад р. Зах. Дзвіны даследаваная частка паселішча змяшчалася за 84 м.

¹⁴ Сам тэрмін «стралецкая слабада» мае пэўную ўмоўнасць, бо «слабада» адлюстроўвала не толькі від паселішча, а таксама мела пэўны юрыдычны статус.

Малюнак 4. – Некаторыя керамічныя вырабы: А – венцы гаршкоў;
 Б – фрагменты посуду тыпу “каменная кераміка”; В – фрагмент дугі (вусця) печы

Сэнс другой з фраз наконт спробы захапіць фартэцыю страхам, чым моцам відавочна была звязана з нечаканасцю напада на жылыя пабудовы стральцоў¹⁵, каб пасеяўшы паніку паспрабаваць уварвацца ў фартэцыю «на плячах» уцекачоў. Такія падзеі пацвярджае адзін з эпизодаў штурму ў верасні 1579 года іншай фартэцыі «Сокал», калі найміты, якія складалі частку войска РП уварваліся ў фартэцыю менавіта за адступіўшымі маскоўскімі войскамі [3, с. 78]. Спалучэнне пажара і куль трэба разглядаць як адлюстраванне ўніверсальнага дыверсійнага прыёму, пры якім уноч падпальваліся пабудовы і з засады растрэльваліся тыя, хто выбягаў вонкі. Такая тактыка была апраўдана ва ўсе часы, бо

¹⁵ Падкрэслім, што гаворка ідзе аб дакладна даследаванай пабудове. Не выключана існаванне і іншых пабудов, у якіх на акрэсленай тэрыторыі, за межамі фартэцыі жылі стральцы, але дакладна ўказаць памеры даных пабудов і іх колькасць на даны момант не ўяўляецца магчымым.

спалучала фактар нечаканасці з жаданнем максімальна захаваць свой атрад ад прамога ваеннага сутыкнення, калі перавага ў колькасці на баку праціўніка. Такім чынам, пабудова, ці некалькі пабудоў былі падпалены і калі стральцы ў паніцы ноччу пачалі выбягаць з падпаленых пабудоў па іх быў адкрыты прыцэльны агонь з засады. Гэтым і тлумачыцца адсутнасць у пабудове чалавечых костак і вялікая колькасць абутковых падковак. У паніцы ніхто аб абутку не думаў.

Такім чынам, археалагічны матэрыял дазваляе ўдакладніць словы крыніцы аб тым, што Ф. Жук спрабаваў авалодаць фартэцыяй пры дапамозе страху. Але спробы пасеяць паніку і страх не дапамаглі атраду Ф. Жука.

Другі ўрывак тэкста ўказвае на характар захопу фартэцыі «Туроўля». Паводле Р. Гейдэнштэйна пасля адваявання С. Баторым Полацка адбывалася наступнае: *“К Туровле король намеревался послать Бекеша с венгерцами. Между тем Мартин Курц с отрядом казаков предложил свои услуги Виленскому воеводе, присоединив к нему Константина Лукомского, начальника в Уле, его послали против Туровли. Московитяне, оставшиеся там гарнизоном, заметив, что в эти дни не слышно было пальбы и не видно пожара, заключили по догадке, что Полоцк находится во власти короля и потому не смотря на удержание своих начальников, бросились через задние ворота и покинули крепость. Оставшиеся же воеводы были приведены к королю...”* [3, с. 73–74].

Па нашаму меркаванню, менавіта дыверсійная дзейнасць атрада Ф. Жука паўплывала на падобны настрой стральцоў, якіх апанаваў страх, пасеяны раней, калі яны бачылі за некалькі дзён да гэтага перабітых вайскоўцамі ВКЛ паплечнікаў. І кожны з іх уявіў сябе «на іх месцы». У іншых фартэцыях падобная сітуацыя калі стральцы збеглі без бою не вядома. Як вынікае з крыніц фартэцыя «Туроўля» была пазней выпадкова спалена войскамі ВКЛ, але гэта да вынікаў археалагічных раскопак 2014–2015 гг. дачынення не мела.

У выніку археалагічныя працы побач з фартэцыяй «Туроўля» дазволілі ўпершыню лакалізаваць «стралецкі культурны пласт» па-за межамі Полацка, звязаны з пражываннем прадстаўнікоў стралецкага войска побач з фартэцыяй Туроўля.

Спалучэнне куль, зброі і абутковых падковак у пласце пажара падкрэслівала існаванне «стралецкай слабады» побач з фартэцыяй, адну з пабудоў якой удалося часткова раскапаць. Лёс такога паселішча і фартэцыі адрозніваўся, што вынікала з супастаўленні пісьмовых крыніц і археалагічных матэрыялаў. Такім чынам дзейнасць атрада Ф. Жука набыла дакладнае пацверджанне збоку археалагічных крыніц.

ЛІТАРАТУРА І КРЫНІЦЫ

1. Тарасаў, С.В. Полацк IX–XVII стст.: Гісторыя і тапаграфія / С.В. Тарасаў. – Мінск : Беларуская навука, 2001. – 183 с., іл.
2. Дук, Д.В. Верхний и Нижний замки (археологические исследования 1957–2008 гг.) / Д.В. Дук // Полоцк. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – С. 119–122.
3. Гейденштейн, Р. Записки о Московской войне (1578–1582). / Р. Гейденштейн. – СПб. : Изд-во М-ва внутр. дел, 1889. – 309 с.
4. Усціновіч, Ю.Ф. Туроўля ў супрацьстаянні Вялікага Княства Літоўскага і Маскоўскай дзяржавы падчас Інфлянцкай вайны / Ю.Ф. Усціновіч // Беларускае Падзвінне: вопыт, методыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў : зб. навук. прац міжнар.

- навуц.-практ. семінара, Полацк, 20 – 21 лістап. 2008 г. / ПДУ ; пад агульн. рэд. Д.У. Дука, У.А. Лобача. – Наваполацк, 2009. – С. 268–272.
5. Янушкевіч, А. Вялікае княства Літоўскае і Інфлянцкая вайна 1558–1570 г. / А. Янушкевіч. – Мінск : Медысонт, 2007. – 356 с.
 6. Рабинович, М.Г. Археологическая разведка в Полоцкой земле / М.Г. Рабинович // Краткие сообщения о докл. и полевых исслед. ин-та истории материальной культуры Акад. наук СССР. – М., 1950. – Вып. 33. – С. 81–88.
 7. Ткачев, М.А. Отчет аспиранта Института истории АН БССР М.А. Ткачева за полевой сезон 1969 г. / М. А. Ткачев // ЦНА НАН Беларусі. ФАНД – Спр. № 444.
 8. Клімаў, М.В. Справаздача пра правядзенне археалагічных абследаванняў у зоне будаўніцтва аб’екта “Строительство Полоцкой ГЭС на реке Западная Двина в Витебской области”. Мероприятия по ложу водохранилища (2014 г.) / М.В. Клімаў // ЦНА НАН Беларусі. ФАНД – Спр. № 3208 (тэкст); №3209 (фотаальбом).
 9. Дук, Д.У. Археалагічныя раскопкі на могільніку каля вёскі Гарадзішча Полацкага раёна ў 2008 г. / Д.У. Дук // Acta archaeologica Albaruthenica / уклад. М.А. Плавінскі, А.М. Сідаровіч. – Мінск : Галіяфы, 2013. – Vol. IX. – С. 45–52.
 10. Клімаў, М.В. Манетныя скарбы XVI ст. з мікрарэгіёна Лучна / М.В. Клімаў // Матэрыялы па археалогіі Беларусі: навуц. зб. / Нац. акад. навуц Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск, 2006. – Вып. 11. – С. 157–160.
 11. Клімаў, М.В. Падзеі Інфлянцкай вайны на Полаччыне па знаходках рускіх манет: археалагічны і нумізматычны аспекты / М.В. Клімаў, В.А. Кобрынец // Трэція навуковыя чытанні памяці прафесара Валянціна Навумавіча Рабцэвіча (1934–2008) : тэз. дакл., Мінск, 16–18 мая 2018 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: В.М. Сідаровіч (гал. рэд.), І.Н. Колабава, А.М. Плавінскі. – Мінск : БДУ, 2018. – С. 46–47.
 12. Дук, Д.У. Археалагічныя комплексы пасадаў Полацка IX – XVIII стст. (па выніках раскопак 2004 – 2012 гг.) / Д.У. Дук. – Наваполацк : ПДУ, 2014. – 248 с.
 13. Клімаў, М.В. Асобныя аспекты развіцця паўночнай часткі Вялікага пасада г. Полацка (па выніках археалагічных даследаванняў 2009 г. на вул. Ф. Скарыны). / М.В. Клімаў // Беларускае Падзвінне: вопыт, метадыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў : зб. навуц. прац міжнар. навуц.-практ. канф, прысвечанай 160-годдзю з дня нар. А.П. Сапунова : у 2 ч, Полацк, 21-23 красавіка 2011 г. / ПДУ ; пад агульн. рэд. Д.У. Дука, У.А. Лобача. – Наваполацк, 2011. – Ч. 1. – С. 55–63.
 14. Клімаў, М.В. Справаздача пра археалагічныя даследы на тэрыторыі Віцебскай вобласці ў 2015 г. / М.В. Клімаў // ЦНА НАН Беларусі. ФАНД. – Воп. 1. – Арх. № 3330.

FORTRESS TUROVL: NEW INFORMATION ACCORDING TO ARCHAEOLOGICAL SOURCES

M. KLIMAU

The article gives new information on one of the seven fortresses built by the Moscow armies in the period from 1564 to 1579 around Polatsk. As a result of archaeological excavations in 2014–2015 near the Turovl fortress, a settlement of the streltsy was located, which was well marked on the finds of shoe hacks, weapons, household items. During the research, the remains of the building that were burnt in the fire were found. The presence of a large number of lead bullets allows us to say that the cause of the fire was the diversionary activity of F. Zhuk's detachment, known on the basis of historical sources.